

میراث Merios

№ 1/2020

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АБУ РАЙХОН БЕРУНИЙ НОМИДАГИ
ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

Гувоҳнома № 0680-16.02.2018.
ISSN № 2181-9017

МУНДАРИЖА

МАНБАШУНОСЛИК

1. Абдухалимов Б. Формуляры записей о купле и продаже усадьбы из сборника (*мажма'*) Абу Хафса ан-Насафи 3
2. Муратов А. Умар Насафийнинг "ат-Тайсир фи-т-тафсир" асарига асос бўлган манбалар 14
3. Улашова С. Хоразмшоҳлар даври манбаларида Мовароуннахрдаги этник ҳолатга доир 22
4. Замонов А. Бухоро Шайбонийлари ҳарбий тизими манбашунослигига доир баъзи мулоҳазалар 36
5. Ғуломов С. Ҳишмат ижоди спектри ва янги топилган "Зиж" хусусида 49

ТАРИХ ВА ТАРИХШУНОСЛИК

1. Давлатова С. Ҳунармандчиликда рамзлар: семантик-семиотик таҳлил (*Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари мисолида*) 62
2. Ҳошимов Б. Фарғона водийсидаги археологик талкикотлар тарихидан (1884–1964) 77
3. Шамсиев М. XIX аср биринчи ярмида Қўқон хонлиги ташқи савдо алоқаларида тошкентлик савдогарларнинг роли 92

ДИПЛОМАТИКА

1. Таниева Г. Эрназар Мақсуд ўғлининг ҳаж йўллари масаласига доир элчилик фаолияти (Россия империяси Ташқи сиёсат архиви ҳужжатлари асосида) 101

№ 1/2020

ИСЛОМШУНОСЛИК

1. Махсудов Д. XIII аср мусулмон дунёсида тафсир илми ривож ва муфассир олимлар фаолияти 111

ФАН ВА МАДАНИЯТ ТАРИХИ

1. Исҳоқов М. Қадимги Хоразм ёзуви ва ёзув маданияти ҳақида 124

ТИЛ ВА АДАБИЁТ

1. Умарова И. Айюбнинг "Шарҳи Маснавийи Мавлавий" асаридаги Жалололдин Румий ҳаётига оид маълумотлар 140
2. Худжанова Д. Замахшарийнинг "ал-Қистос ал-муस्ताким фи илм ал-аруз" асарида аруз рукнларининг илмий-назарий талқини 152
3. Шарахметова М. "Бобурнома"нинг урдуча таржимасида Хиндистон таърифи (Мирзо Носириддин Хайдар Кўрагоний таржимаси мисолида) 164
3. Мадиримова С. Мутриб Хонахароб газаллари 174
5. Тўхтамуратов Ф. Мухсиний девони кўлғезмалари ва шеърларининг матн хусусиятлари 189
6. Абдулахатов Н. Марғилонлик уламоларга оид марсиялар 199

ИЛМИЙ АХБОРОТ

1. Эшонова С., Қўлдошев Ш. Поп тумани Ғурумсарой кишлоғидаги қабртош хусусида 209

ЎЗР ФА

Абу Райҳон Беруний номидаги
Шарқшунослик институти
Илмий кенгашианинг
2020 йил 4 мартдаги
3-сонли мажлиси қарорига кўра
нашрга тавсия қилинди.

ТАХРИР ҲАЙЪАТИ

Баҳром Абдуҳалимов
(Бош муҳаррир)
Сурайё Каримова
(Бош муҳаррир ўринбосари)
Салимаҳон Эшонова
(Масъул котиб)
Наталья Каримова
(Рус тили муҳаррири)
Азиза Шаназарова
(Инглиз тили муҳаррири)

Аҳмедов Ашираф
Бобожонов Бахтиёр
Баҳодиров Роик
Бўриев Омонullo
Дағели Жанин
Жуманазаров Абдусаттор
Исломов Заҳиджон
Кориев Одил
Мўминов Аширбек
Раҳимжонов Дурбек
Султонов Ўқтам
Ходжаев Аҳад
Юсупова Дилором Ғуломов
Санжар
Ҳабибуллаев Акрам
Хасанов Махмуд

Манзилимиз:
100170. Тошкент ш.,
Мирзо Улугбек кўчаси, 79
Мурожсаат учун:
Телефон: (8371) 262-54-61,
Факс: (8371) 262-52-77
E-mail: berunil@uznet.uz

23.12.2020-йилда босишга
рухсат этилди. Қогоз бичими
70×100¹/₁₆. «Times New
Roman» гарнитураси. Ш.б.т.
14. Адади 100 нусха. Б.р. 20-32.
ЎЗР ФА «Фан» нашриёти давлат
корхонасида нашрга тайёрланди
ва чоп этилди.

Ф. Тухтамуратов

Мухсиний девони қўлёзмалари ва шеърларининг матн хусусиятлари

XIX аср охири – XX аср бошлари Қўкон адабий мухити ривожига Муқимий (1850–1903), Фуркат (1859–1909), Завкий (1853–1921), Муҳаййир (1842–1918), Ҳазиний (1867–1923) сингари ижодкорлар катори Ҳусайнкули Сулаймонкули ўгли Мухсиний (1860–1917) ҳам катта ҳисса қўшган шу даврда ижод қилган забардаст шоирлардандир.

Мухсиний дастхат девонларининг бир нусхаси Ўзбекистон ФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 7392 ашё рақам остида, Фафур Фулом номидаги Фаргона вилоят Адабиёт музейи қўлёзма асарлар фонди инв. № 4303 ашё рақами билан сақланади. “Шунингдек, иккита қўлёзма девони ҳозирги кунда Мухсинийнинг Қўкон шаҳрида яшаётган невараси Тўхтасинжон Нуриддиновнинг шахсий кутубхонасида сақланмоқда” [4: 8].

Ушбу мўжаз мақоламизда ЎзРФА Шарқшунослик институти фондида, 7392 ашё рақам билан сақланаётган Мухсинийнинг дастхат девони кодикологияси ва матн хусусиятларининг ўзига хос жиҳатларини тадқиқ этамиз.

Қўлёзма сариқ, рус фабрика қоғозда насталиқ хати билан қора сиёҳда битилган. Матн кизил, кўк ва зарҳал рангли жадвалга олинган. Сарлавҳалар қизил сиёҳда ажратилган.

Шеърларни саҳифаларга жойлаштиришда ҳам ўзига хос шаклдан фойдаланилган. Масалан, газаллар тўғри чизик бўйлаб ҳар бир саҳифага 15 катордан, бошқа жанрдаги шеърлар қия шаклда 10 катордан битилган. Девон котиб томонидан рақамланмаган, шарқона изчил кўйилган пойғирлар билан таъминланган. Саҳифаларга 2-саҳифадан бошлаб институт ходимлари томонидан қора қалам билан рақам кўйилган. Дастхат девоннинг 9 варағи рақамланмаган. 73а–74б, 75б, 109а саҳифаларда жадвал чизилган бўлса-да, шеърлар битилмаган. Қўлёзмадаги айрим варақларнинг четки қисмларида сўзлар, байтлар таҳрир қилинган. Девон муқоваси тўқ кизил рангда, устки қисми яшил сариқ нақшлар билан безатилган. Ушбу девон Мухсинийнинг фанга маълум тўртта қўлёзма девонлари орасида энг муқаммали бўлиб, шоир умрининг охирида 1335/1916–1917 йилда тартиб берган, 168 саҳифадан иборат. Қўлёзма ўлчами 21,5х14 см [1: 458].

Девонда шоирнинг ўзбек ва форс тилларида битилган жами 7426 мисра шеъри жамланган. У аънаанага мувофиқ наср ва назмда дебоча билан бошланган [1: в. 1б–7б]. Девоннинг 9б–89б саҳифаларидан алифбо

тартибидаги ғазаллар (239 та шундан 28 таси форсий) ўрин олган бўлиб, улар орасида Абдулқодир исмига ёзилган мувашшаҳ (вв. 14а-15б) ҳам мавжуд. Ғазаллар алоҳида колофон билан якунланган. 90б-168а саҳифаларда шоирнинг турли жанрларда ёзган шеърлари келтирилган. Улар қуйидаги таснифга эга: мухаммас (23 та шундан 3 таси форсий; вв. 90а-98б, 99б-100а, 103а-104б, 110а-111б), Зорий (вв. 98б-99а), Муҳйи (вв. 104б-105б, 107б-108а), Фуркат (вв. 106б-107б), Мавлоно Муъин (вв. 108а-110а), Орзу (вв. 155а-156б), Тавалло Тошқандий (вв. 157а-158б), Фузулий (вв. 158б-159а), Шўро Хўқандий (159б-160а) ғазаларига боғланган таҳмис (8 та), Исҳоқхон (вв. 100б-101а), Солихжон (вв. 101б-102а), Шодмон (вв. 102а-103а), Ортукхон (вв. 105б-106б) исмларига мухаммас жанрида ёзилган мувашшаҳлар, мусаддас (2та; вв. 115а-118б, 120а-121а), мусамман (2та; вв. 111б-114б, 118б-120а), таржеъбанд (2та; вв. 121б-128б), нома (7та шундан 1таси форсий; вв. 125а-134б), қасида (8та шундан 5таси форсий; вв. 135а-140а), таърих – (29та шундан 12 таси форсий; вв. 140б-154б), рубоий (28 та; 164б-168а) [1: 458].

Муҳсиний девонида жамланган шеърларда ишқий, ахлокий-маърифий, ижтимоий ва диний каби мавзулар ифодаланган.

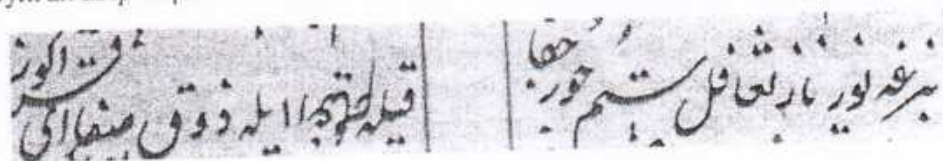
Шоир ҳақидаги илк маълумотлар адабиётшунос олим Пўлатжон Қаюмовнинг (1885-1964) “Тазкирани Қайюмий” асарида эътироф этилган: “Бошқа ибтидоий таҳсилни маҳалла масжидида олиб айрим хаттотда ҳусни хат таълим олмишдур. Хушфеъл, серзавк, очик чеҳрали, меҳмоннавоз, нотик муסיқийшунос, хати насталиқ ва шикаста, бедилнавис ва Бедилхон, фозил шоир эди” [7: 381].

Абдулқодир Муродовнинг “Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан” китобида Фарғона хаттотлари қатори Муҳсиний ҳақида қуйидагича мулоҳаза билдирилган: “Хусайн Ҳожи Сулаймонқул ўғли Муқимий замондошларидан бўлиб, Марғилон даҳасидаги Мирзаёдгор маҳалласида туғилган. Бошланғич таълимни шу маҳаллада олиб, кейин Султонмурод мадрасасида ўқиган. Араб, форс ва ўзбек адабиётидан хабардор, истеъдодли шоир, турли хатларга моҳир хаттот киши эди. “Девони Муҳсиний” номли ўзбекча девони бор. Девонни настаълик хатида 1916 йилда ўзи кўчирган. Кўчирган бошқа кўлёмалари ҳам бор” [3: 134].

Қўқонлик адабиётшунос олим Усмонжон Неъматов Муҳсиний девонидаги аксар шеърларни 2008 йилда “Барҳаёт гулшан” номи билан нашр эттирган. У юқорида салафлари томонидан Муҳсинийга берилган таърифни нашр сўзбошисида қуйидаги тарзда талқин этади: “Муҳсиний қўқонлик Муқимий ва Фуркат каби шоирлар даврасида етишган серқирра ижод соҳибидир. Ўз замондошлари орасида у шоир, хаттот, таржимон сифатида танилган” [4: 7].

Шоирнинг 7392 ашё рақамли девонида мумтоз адабиётимизда фаол қўлланилган жанрлардаги шеърлари жамланган. Мазкур девондаги 8 та газалнинг айрим байтларида шоирнинг ўзига хос ёндашуви кузатилади. Бу ўзига хослик баъзи сўзларнинг қўлланиш шакли билан боғлиқ. Маълумки, ошиқ, маъшуқа, рақиб образлари мумтоз шеърятнинг асосини ташкил этади. Мухсиний рақиб, агёр образлари моҳиятини зохирий кўринишда, яъни сўз шаклини тескари ёзиш орқали янада таъсирчан талкин этишга интилган. Бу ўринда “ёвнинг юзи тескари бўлсин” қабилдаги халқона нақл мазмунига риоя этилишидан ташқари, бадиий шакл ва мазмун уйғунлигига алоҳида эътибор қаратилгани эътиборга молик. Ушбу газаллардан олтитаси Мухсиний девонининг жорий имлодаги нашрига кирмаган ва ҳанузгача илм аҳлига маълум эмас.

Шоир девони қўлёзмасининг 33б саҳифасида олти байтли ишқ-муҳаббат мавзусида ёзилган “Эй, қорақўз” радифли газал бор. Мазкур газал ижодкорнинг 2008 йили нашр этилган «Барҳаёт гулшан» номли девонига киритилмаган. Шоир ушбу газалда теран поэтик фикрни оҳангдош сўзларни ўз ўрнида қўллаб ифодалаган. Газалда кофия ва радиф бўлиб келган сўзлар шакл ҳамда мазмун жиҳатидан мутаносибликни ҳосил қилган. Сўз шаклини тескари кўринишда ёзиш билан унинг салбий маъносини янада кучлироқ ифодалашга эришган. Газалнинг учинчи байтида маъшуқага даъвогар бўлган агёр образини ноанъанавий шаклда битган.

*Бизга юз нозу тағофул ситаму жавру жафо,
Қилар агёрим ила завқу сафо, эй қора кўз [5: 33б].*

Ишқий мавзуда ёзилган ушбу газалда қўлланган агёр сўзини котиб тескари шаклда битиш орқали рақибга бўлган салбий муносабатини шаклда ҳам ифодалаган. Шоир талқинича, агёр образи замирида тўғрилиқ сифати йўқлиги учун ушбу сўз тескари ёзилиши керак, деган тушунча ҳам англашилади. Байт мазмунича, ошиқ маъшуқага қуйидагича мурожаат қиляпти: *Сен юз нозу ишва қилсанг-да, мени тезда унутиб, ўзингни билмаганга оласан, жавру жафо ва ситам қиласан. Бу ситам қорақўз ёрнинг рақиб – агёр билан бирга завқу сафо қилишида кўринади.*

Мазкур қўлёзманинг 33б бетидеги яна бир 7 байтли газалнинг 2-байтида ҳам рақиб сўзи терс кўринишда ёзилган. Байтда лирик қаҳрамон бир вақтлар рақиблар сўзига кириб дўст-ёрдан бегона бўлган, аммо кейин у хатосини англаб, тўғри йўл топгани учун дўстини “хуш келдингиз” дея

қаршиламоқда. Бу ҳол рақиб, агар сўзлари Мухсинийнинг фақат ишқий ғазалларидагина эмас, ахлоқий-фалсафий мазмунни ифодалаган шеърларида ҳам зид кўринишда ёзилиб, фикрнинг таъсирчанлигини оширишга хизмат қилганидан дарак беради. Юқорида изоҳланган байт:

مدتی بیکانه ایزدینکرتیبه لاریسوره
بولدیکیزمواییدر مارا کشتناجو

*Мўддатте бегона эрдингиз рақиблар сўзи-ла,
Бўлдингизму эмди ёру ошно, хуш келдингиз [5: 336].*

Кўлэзма девоннинг 41а бетида 9 байтли ғазал мактаъсидаги рақиб сўзи ҳам айна тарзда тескари ёзилган:

همیشه تاربه وصالینکرتیبه بیکانه
بوخسرا نی بجز نعه ششناجو

*Ҳамиша топса висолин рақибу бегона,
Бу Мухсиний они ҳажрига ошно махсус [5: 41а].*

Ошиқ ва маъшуқа муносабатларини бузиш, уларнинг висолга етишига тўсқинлик қилиш – рақиб образининг характерли хусусияти. Шу маънода, қачонки рақиб ёр висолига эришиш йўлини топса, ошиқ хижрон азобини тортишга маҳкум. Шоирнинг маҳорати шундаки, бу ҳолатни у шеър мазмуни орқалигина ифода этмай, ёзув шаклида ҳам тасвирлай олган.

Ҳудди шунга ўхшаш шакл кўлэзманинг 44а бетидаги ғазалда ҳам учрайди. Мисрада ёр васлига етишиш йўлида азоб чекаётган ошиқнинг дил изхори баён этилган. Маъшуқа ошиққа эмас, унинг рақибига ноз-қарашма қилмоқдаки, бу ҳол ошиқ дилига озор бераётир:

دوبسایایه ادوریم ادرینکرتیبه
بنزه قالمده جمار له مختلف

*Рақибларга қилур ноз ила қарашмаларин,
Биза қоланда жафо бирла мухталиф авзоъ [5: 44а].*

Кўлэзманинг 49а бетида 11 байтли ғазал бўлиб, девоннинг нашр вариантыда мавжуд. Мазкур ғазалнинг 3-байтида ҳам "рақиб" сўзи тескари кўринишда ёзилган. Ошиқ руҳий ҳолатини тасвирлар экан, шоир унинг севгисига тўсқинлик қилаётган рақиб образига муросасиз муносабатини

сўзнинг ёзилиш шаклида ҳам ёркин тасвирлайди. Ишкий мавзуда ёзилган мазкур газал матлаъси куйидагича:

Эй парирў, мунча ҳам ошиқни кўп хор айламоқ,

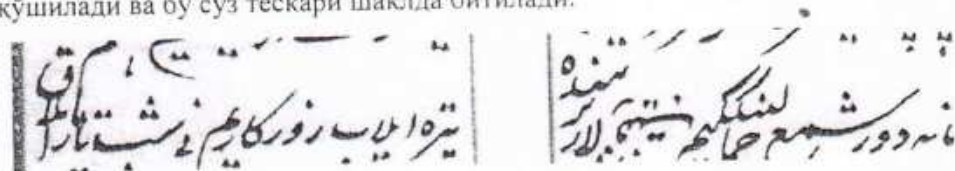
Меҳнати ҳижрон ила жонига озор айламоқ [5: 49a].

Лирик қаҳрамон пари юзли маъшуқасига мурожаат қилиб, ошиғини бунчалик хор айламаслигини, ҳижрон азоби билан жонига озор етказмаслигини сўрайди. Иккинчи байтда ёрнинг ташки кўриниши қанчалик гўзал бўлмасин, эътиборсиз экани бонс ошиққа азоб бериши тасвири берилади:

Чок-чок эрди кўнгуллар тийри миҳсонинг ила,

Ёна фурқат ўтидин сийнамни афғор айламоқ [5: 49a].

Ушбу байтнинг дастлабки сатрларида ошиқнинг ҳижрон азобига йўлиқиши сабаби баён этилади. Ёр қиё боккани сабабли ошиқ қалби севгидан сармаст ҳолатда. Гўёки севгилисининг кўзи – камон, киприқлари – камон ўқи, кўзни очиб қараши камондан отилган ўқдек ошиқ кўнглини ишк билан пора-пора қилган. Айрилиқ олови ошиқ қалбини ёндириб, унинг аҳволини афғор қилган. Учинчи байтда кўнгли синик, шикаста ошиқ қалби билан бирга тасвирга бутун ҳаётини қора қилган рақиб образи келиб қўшилади ва бу сўз тесқари шаклда битилади:

Ёнадур шамъи жамолингким рақиблар базмида,

Тийра айлаб рўзгоримни шаби тор айламоқ [5: 49a].

Шам одатда қоронғи уйни ёритади, хонани нурафшон этади. Маъшуқа жамоли шунчалик чиройлики, шамдек нур сочиб рақиблар базмини ёруғ қияпти. Аммо маҳбубасининг бу қилаётган иши туфайли ошиқнинг ҳоли ёмонлашиб, кундузи ҳам зимистон тунга айланган. Яъни ҳаёти мазмуни йўқолиб, ғам-алам туфайли кеча ва кундузнинг аҳамияти йўқолган. Ушбу байтда рақиб сўзи тезқари ёзилиши, шаклий қарама-қаршилиқни юзага келтириш баробарида, маъно ва мазмун жиҳатдан ошиқ ҳамда унинг рақибни ўртасидаги зиддиятни янада кучайтириб ифодалашга хизмат қилган.

Муҳсиний шеърлари орасида мазмуни ва мавзу кўламига кўра Муқимий газалларига ҳамоханг тарзда битилганлари бир қанчадир. Муқимий танланган асарлари таркибида «Айлаб келинг» радифли етти байтли ишкий газал матлаъси куйидагича:

Келсангиз қулбам аро кўзни хумор айлаб келинг,

Шум рақиблар кўзидин, эй жоним, ор айлаб келинг [2: 83].

Мухсиний асарлари жамланган қўлёзма девоннинг 51а бет келинг” радифли тўккиз байтли газал шундай бошланади:

*Эй парирўйим, рақиблардин ниҳон айлаб келинг,
Дийда азёри беному нишон айлаб келинг [5: 51а].*

Юкорида келтирилган ҳар иккала газал мавзуси, мазмун образлар тизими ифода шаклига кўра ҳам уйғундир. Маълумки, замонасининг илғор фикрловчи, маҳорат ва истеъдод бора пешкадам шоирларидан бўлган. Замондош шоирлар унинг ижод билан қарашган ва газалларига мухаммаслар боғлаган, мазмунан шеърлар ёзишга ҳаракат қилган. Мухсиний ҳам Муқимийга даражасида бўлган ва газалларига монанд шеърлар битган. М. бағишлаб махсус «Қасидаи Муқимий» номли қасида ҳам ёзган.

“Мухсинийнинг Муқимийга бўлган муносабати, унга чексиз эътиборга лойиқдир. Унинг Муқимийга бағишлаб ёзган қасидаси шоирга ҳурмати ва эътиқодининг ёрқин исботи. Қасида шоир Муқимий ўз давридаги доврўғини ва замондошлари учун нақадар буюк киши кўрсатади. Бу қасида Муқимийнинг реал сиймосини, хислатлари, би санъати даражасини белгилашда содиқ шогирди томонидан ишончли манба сифатида қадридир. Қасиданинг Муқимий ҳаётлик – 1897 йилда ёзилгани ҳам алоҳида аҳамиятга эга” [6: 93].

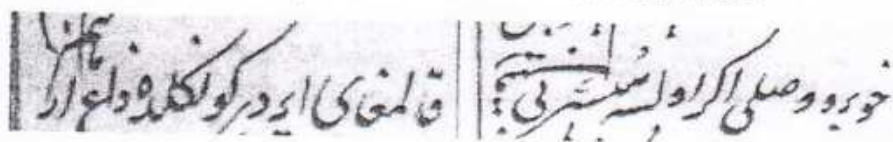
Юкорида келтирилган газал байтлари ана шу таъсир нати битилган. Мухсиний газали мазмуни ва радифи билан Муқимий и ҳамоҳанглик касб этса, байтидаги рақиб сўзининг тезқари шаклда ёз шаклий ўзига ҳосликдир. Ушбу шакл орқали шоир маъшу рақиблардан яширин, бекиниб, уларнинг кўзига кўринмаслиги билан истагини ифодалаган. Шоир ошиқнинг хижрон азобини тортишига бўлгани учун, рақиб сўзини терс кўринишда биттади. Бу ёзув шак хаттотнинг ўзига ҳос услубини билдиради.

Қўлёзманинг 81б бетидеги 9-байтли ишқий мавзудаги газал иккинчи байтида ҳам рақиб сўзи тезқари шаклда битилганини кузатилади.

*Йўқму ҳаргиз коми васлинг анисим агёрсиз,
Озеурур йўлдан рақиб шум бадкоринг [5: 81б].*

Лирик қаҳрамоннинг мақсади ёр васлига етиш, аммо ҳеч қачон агёр ситамларига йўликмасдан бу висолга эришиш мумкин эмаслигини таъкидламоқда. Қиладиган иши ёмонлик бўлган рақибнинг мақсади эса маъшукани йўлдан оздиришдир.

Юқорида келтирилган кўлёманинг 81а бетида 7 байтли ишқ-муҳаббат тараннум этилган ғазалнинг 4-байтида ҳам рақиб сўзи тескари кўринишда ёзилган. Мазкур байтда ҳам ошиқ ва унинг рақиби билан боғлиқ ҳолат ифодаланган. Ошиқ маъшуқа васлига агарда рақибсиз эришишга муюссар бўлса, кўнгилда армон доғи қолмаслигини баён этади:

*Хўбрў васли агар ўлса муюссар берақиб,
Қолмагай эрди кўнгилда доғ армоним. [5: 81а].*

Девондаги ғазаллар мазмунидан англашиладики, Мухсиний аниқ мақсадни кўзлаб рақиб, агёр сўзларини тескари шаклда ёзган. Ошиқ, маъшуқа, рақиб образлари мумтоз шоирларимиз ғазалларида анъанавий учликни ташкил этиши маълум. Аммо салбий маънони англатувчи рақиб, агёр образлари ошиқнинг эзгулик, севги, муҳаббат, вафо, садоқат, туйғуларини амалга оширишига тўсқинлик қилиши ҳам айна ҳақиқат. Ушбу образларни англатувчи сўзни тескари шаклда битиш, хаттот маҳоратининг ўзига хос қиррасини кўрсатиши жиҳатидан аҳамиятлидир. Шоир қайсидир маънода мазкур сўзларни тескари шаклда ёзиш асносида рақиб, агёрнинг қиладиган иш тўғри эмас, шу боис бу сўз терс битилиши керак, деган фикрни уқтирмоқчи бўлади.

Юқоридаги таҳлиллардан англашиладики, Мухсиний шеърятда мумтоз адабиётимизнинг анъанавий мавзу-моҳиятини, образлар тизимини давом эттириш баробарида сўзларнинг ёзилиш шаклида ҳам янгиликка интилган шоир ва хаттотдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Собрание восточных рукописей академии наук Республики Узбекистан. Литература (Диваны) / Подг. к изд. Х. Луффуллаев, С. Файзиева, О.Мадалиева. Т. I. Тошкент, 2017.

2. Муқимий. Танланган асарлар тўплами / Нашрга тайёрловчи: Ғ. Каримов. Тошкент, 1960.
3. Муродов. А. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан. Тошкент, 1971.
4. Мухсиний. Барҳаёт гулшан / Нашрга тайёрловчи, табдил, сўзбоши муаллифи: У. Неъматов. Фарғона, 2008.
5. Мухсиний. Девон. Ўз ФАШИ, қўлёзмаси, инв № 9273.
6. Неъматов У. Мухсинийнинг Муқимийга бағишланган қасидаси / Адабий мерос. 1977. № 9. Б. 92-95.
7. Қаяюмов. П.Д. Тазкирани Қаяюмий / Нашрга тайёрловчи: акад. А.Қаяюмов. Ж. II. Тошкент, 1998.

Ф. Тўхтамуратов

Мухсиний девони қўлёзмалари ва шеърларининг матн хусусиятлари

Мақолада Қўкон адабий муҳитида тарбия топган Мухсиний адабий мероси манбалари, дастхат девони, ундан ўрин олган асарлари ва шеърларининг матн хусусиятлари ҳақида мулоҳазалар баён қилинади.

Хусайнкули Сулаймонкули ўғли Мухсиний (1860–1917) Қўконда яшаган, адабий мероси кам ўрганилган истеъдодли шоирдир. У шоир бўлиш билан бирга мохир хаттот ҳам бўлган. Пўлатжон Қаяюмовнинг “Тазкирани Қаяюмий” асарида мусикашунос, настаълик ва шикаста хатларини эгаллаган хаттот. бедилнавис ва Бедилхон, фозил шоир дея таъриф этилса, Абдулқодир Муродов “Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан” китобида Фарғонанинг турли хатларга мохир хаттотлари қаторида санаш билан бирга, араб, форс ва ўзбек адабиётидан хабардор, истеъдодли шоир сифатида алоҳида эътироф этилган. Мухсиний лирик шеърларини тўплаб тўртта қўлёзма девон тузган. Унинг бир нусхаси ЎзР ФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 7392 ашё рақам остида сақланади, бу нусха Мухсинийнинг ўзи томонидан кўчирилган дастхат манба экани билан аҳамиятлидир. Унда шоирнинг ғазал, мухаммас, мусаддас, мусамман, таржеъбанд, нома, қасида таърих, рубоий каби жанрларда ёзилган 7426 мисра шеъри жамланган.

Ушбу девон Мухсинийнинг фанга маълум тўртта қўлёзма девонлари орасида энг мукаммал бўлиб, шоир умрининг охирида – 1917 йилда тартиб берган.

Мазкур девондаги 8 та ғазалдаги айрим сўзларнинг қўлланиши, ёзилиш шаклида шоирнинг ўзига хос ёндашуви кузатилади.

Маълумки, *ошиқ, маъшуқа, рақиб* образлари мумтоз шеърятнинг асосини ташкил этувчи, айна пайтда бир-бирига қарши қўйиладиган образлардир. Зотан, Мухсиний мазкур образлар моҳиятини нафақат сўз, балки унинг хаттотлик жихатидан шаклини тескари ёзиш орқали янада таъсирчан талкин эта олган. Ушбу образларни англатувчи сўзни тескари шаклда битиш, хаттот маҳоратининг ўзига хос қиррасини кўрсатиши жихатидан аҳамиятли бўлиб, шоирнинг бадиий шакл ва мазмун уйғунлигига алоҳида эътибор қаратгани диққатга моликдир.

Калит сўзлар: Мухсиний, шоир, хаттот девон, қўлёзма, газал, байт, матн, шакл, мазмун.

Ф. Тўхтамуратов

Особенности рукописных диванов и текста стихотворений Мухсини

В статье описаны источники литературного наследия, текстовые особенности произведений и стихов Мухсини, который жил и творил в Коканде. Хусаинкули Сулаймонкули Мухсини (1860–1917) был талантливым поэтом, который жил в Коканде и чье литературное наследие было мало изучено. Он был поэтом, а также опытным каллиграфом. В «Тазкирани Каюми» Пулатджана Каюмова он описывается как музыковед, каллиграф, хорошо знающий письменности *настаълик* и *шикаста*, *бедилнавис* и *бедилхан*, а также как талантливый поэт. Абдулкадыр Мурадов в своем произведении «Из истории каллиграфического искусства Средней Азии» признаёт его в рядах искусных каллиграфов и вспоминает как талантливого поэта, хорошо разбиравшегося в арабской, персидской и узбекской литературе.

Мухсини собрал лирические стихи и объединил их в четыре *дивана*. Одна копия его *дивана* хранится в рукописном фонде Института востоковедения имени Абу Рейхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан под номером 7392, что имеет большое значение, поскольку является оригинальным источником, скопированным самим Мухсини. Он содержит 7426 полустиший стихов, написанных в таких жанрах, как *газель*, *мухаммас*, *мусаддас*, *мусамман*, *тарджиъбанд*, *наме*, *касыда*, *таърих*, *рубай*.

Этот *диван* является самым совершенным из четырех рукописей Мухсини, известных науке и собранных в 1917 году, в конце жизни поэта. В использовании некоторых слов в восьми газелях этого *дивана*, наблюдается уникальный подход поэта.

Известно, что образы влюбленного, возлюбленной и соперника являются образами, которые составляют основу классической поэзии и, в то